

TÜRÜK

*Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*

2017, Yıl:5, Sayı:11

Geliş Tarihi: 20.10.2017

Kabul Tarihi:30.11.2017

Sayfa:437-453

ISSN: 2147-8872

BATI'DAN OSMANLIYA MEDENİYET KAVRAMININ TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜ*

Fatih Şimşek**

Özet

Kavramlar zaman içerisinde, buldukları toplum ve dönemin koşullarına göre yorumlanır ve onlara yeni anlamlar yüklenerek dönüşüm geçirirler. Tarihsel süreçte ciddi bir dönüşüm yaşayan kavramlardan biri de medeniyet kavramıdır. Medeniyetin kavramsal serüveni, 17. yüzyıl itibariyle Batılı ve 19. yüzyıl itibariyle Osmanlı yazılı kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır. Etimolojik açıdan medeniyet kavramının nasıl dönüştüğünü inceleyen bu çalışma, aynı zamanda Batılı ve Türk aydınlarının, dönemselsel olarak medeniyet kavramını nasıl yorumladıklarını da ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, medeniyet algısı, medenileşme, toplumsal gelişim, kültür

THE TRANSFORMATION OF THE CIVILISATION CONCEPT DURING THE HISTORICAL PROCESS FROM WESTERN TO OTTOMAN

Abstract

Concepts are reinterpreted and changed according to the social and historical conditions, and they have transformed with new meanings. Civilisation is one of this concepts that has transformed during the historical process. We can see the conceptual survey of civilisation in the western work from the 17th century and in the ottoman works from the 19th century. This study, which examines the transformation of the term

* Bu çalışma yazarın Kültür Aktarımı Kuramının Eleştirisi adlı doktora çalışmasından üretilmiştir.

** Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü,
fsimsek@sakarya.edu.tr

civilisation from the etymological point, show also the perception of civilisation from western and ottoman thinkers.

Key Words: civilisation, perception of civilisation, civilize, social development, culture

1. GİRİŞ

Medeniyetle ilgili yapılan birçok tanımda, toplumların yaşam biçimlerine ve onların ürettikleri ele alınmaktadır. Aşağıda, Batı ve Türk düşünce dünyasından seçtiğimiz medeniyet tanımlarına baktığımızda, birçoğunda kültür olgusuna yer verildiğini görebiliriz. Louis Eugene Cavaignac'a göre medeniyet "bilim, sanat, düzen ve erdemlerin asgarisidir."¹ Emile Durkheim ise medeniyeti "her ulusal kültürü, bütünü yalnızca belirli bir biçimi olarak düşünülüp, belli sayıda ulusları kapsayan bir çeşit ahlaki ortam"² olarak tanımlar. Marcel Mauss'a göre medeniyet "insanlığın tüm kazanımlarıdır."³ İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na göre "medeniyet, toplum hayatının, toplum yaşamının belirtilerinden ve kurumlarından ayrı ve soyut olarak bulunamaz. Medeniyet, toplum içerisinde mevcut olan bilgi, fen bilimleri, ekonomi, sanat ve zanaatta görülmektedir."⁴ Norbert Elias medeniyeti "bir toplumun kolektif bir şekilde hareket etmesiyle ortaya çıkan bir olgu"⁵ olarak tanımlar. Immanuel Wallerstein medeniyeti, "belirli bir biçimde tarihsel bir bütün oluşturan ve bu olgunun diğer biçimleriyle birlikte var olan dünya görüşü, gelenekler, yapılar ve kültürün belirli bir biçimde ardı ardına sıralanması" olarak tanımlamıştır.⁶ Yılmaz Özakpınar'a göre medeniyet "kültür eserleri ve ürünleri arkasındaki inanç ve ahlak nizamıdır."⁷ Adda B. Bozeman'a göre medeniyet, "belirli bir toplumda birbirlerini izleyen kuşakların birinci derecede önem atfettiği değerler, normlar, kurumlar ve düşünce biçimlerini içerir."⁸ Ferdinand Braudel'de medeniyet "kültürel bir alandır," "sabit bir mekâna ve buna bağlı olarak kendine özgü bir coğrafyaya ihtiyaç duyar,"⁹ "kültürel özellikler ve olguların toplamıdır."¹⁰

Toplumların gelişmişlik düzeyleri, bilimsel çalışmaları, eğitim sistemleri, dinleri, yaşam tarzları, yazılı ve yazılı olmayan hukuk sistemleri gibi olgular medeniyet göstergelerinden bazılarıdır. Medeniyet kavramına yönelik bakış açısında da farklılıklar olduğu için, toplumdan topluma medeni olan ve olmayan sınıflandırmasında farklılıklar olabilir.

2. MEDENİYET KAVRAMININ TARİHÇESİ

Medeniyet sözcüğünün kökenine yönelik yapılan incelemelerde, farklı dönemlere ait birçok Latince sözcüğe rastlayabiliriz. Bu sözcükler, özellikle de Fransızca ve İngilizceye

¹ Aktaran Fernand Braudel, *Uygurlukların Grameri*, Ankara 2014, s. 33.

² Aktaran Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, İstanbul 2006, s. 48.

³ Aktaran Fernand Braudel, *age*, s. 33.

⁴ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *Batıya Doğru*, İstanbul 1945 s. 14.

⁵ Aktaran Stefan Lüddemann, *Kultur: Eine Einführung*, Wiesbaden 2010, s. 46.

⁶ Aktaran Samuel P. Huntington, *age*, s. 48.

⁷ Yılmaz Özakpınar, *Bir Medeniyet Teorisi*, İstanbul 2009, s. 51-52.

⁸ Aktaran Samuel P. Huntington, *age*, s. 48.

⁹ Fernand Braudel, *age*, s. 42.

¹⁰ Aktaran Samuel P. Huntington, *age*, s. 48.

geçerek, dönemin sosyolojik koşullarına göre anlam değişikliklerine uğramışlardır. Medeniyet üzerine araştırmalar yapan düşünürler, çalışmalarında medeniyet sözcüğünün kökeninden bahsederken, farklı dönemlere ağırlık vermektedir. Araştırmacıların bir kısmı, medeniyet sözcüğünün kökenini milattan önceki dönemlerde Roma Cumhuriyeti'nde kullanılan ve yerleşik hayat yaşayan, kente oturan ve okuryazar anlamına gelen Latince “*civis* ve *civitas*”¹¹ sözcüklerine dayandırmaktadır. Avrupa'nın 16. yüzyıl sonrası toplumsal dönüşümüne yönelik olan araştırmalarda ise, medeniyet sözcüğü ile ilgili olarak Ortaçağ Latinesine ait olan *civilizare*¹² ve *civilitas*¹³ ön plana çıkmaktadır.

Civilizare sözcüğü ilk olarak 16. yüzyılda Fransızcaya *civiliser*, 17. yüzyılın başlarında da İngilizceye *civilize* olarak geçmiştir.¹⁴ Fernand Braudel'e göre ise İngilizcedeki *civilize* sözcüğünün yerine kullanılan *civilise* ya da Fransızcadaki *civilisé*, İngilizcede ve Fransızcada 16. yüzyıldan beri mevcut sözcüklerdir.¹⁵ *Civilitas* sözcüğü ise, 16. yüzyılda yine Latince bir sözcük olan *civilite* olarak kullanıldı.¹⁶ 16. yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlanan *civilite* sözcüğü, şövalye toplumunun çöktüğü ve Katolik kilisesinin dağıldığı bir dönemde önem kazanarak, ortaya çıkış anı tam olarak bilinmemektedir. Elias'a göre *civilite*, çoğunlukla Fransızca olmak üzere aynı dilin konuşulduğu bir toplumsal dönüşümün ifadesi ve sembolüdür.¹⁷ Bu durum, merkezi Paris olan ve Avrupa'nın diğer saraylarını da içine alan saray toplumunda görülmektedir.

16. yüzyılda yaygın bir şekilde kullanılan *civilite*¹⁸ sözcüğü, o dönemdeki anlamını, 1530 yılında yayımlanan ve Erasmus'a ait olan “*De civilitate morum puerilium*” (tr. Çocukta Geleneklerin Nazikleşmesi) adlı eserine borçludur. Erasmus, *civilite* kavramıyla, o günkü toplumun gereksinimlerine cevap veren bir kavram oluşturdu. Bu sözcük o dönemde popülerliğini arttırarak Fransızcaya *civilite*, İngilizceye *civility* ve Almancaya *Zivilität* olarak geçmiştir.¹⁹ Williams'e göre İngilizcede *civility* sözcüğünün kullanımıyla birlikte, İngiltere'de toplumsal örgüt anlayışı da önem kazanmaya başlamıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda düzenli bir toplumdan bahsederken İngilizcede *civilization* sözcüğünün yerine *civility* sözcüğü kullanılmaktadır. Bu dönemlerde *civility* sözcüğü *barbarity* sözcüğünün zıttı şeklinde kullanılırdı. Bunun kökeni de Ortaçağ Latincesi *civilitas* sözcüğüne dayanır.²⁰

17. yüzyılın ilk yarısına kadar ‘saraya ait, nazik’ anlamında kullanılan *courtois* ile ‘nezaket’ anlamına gelen *courtoisie* sözcükleri, saray toplumu tarafından kullanılan sözcüklerdi. 17. yüzyılın ikinci yarısında bu sözcüklerin yerine, ‘kibar’ anlamında kullanılan *civil* ile ‘kibarlık’ anlamında kullanılan *civilite* sözcükleri saray toplumu arasında

¹¹ Joseph Fichter, **Sosyoloji Nedir**, Ankara 2009, s. 155.

¹² Raymond Williams, **Keywords – A Vocabulary of Culture and Society**, New York 1983, s. 57.

¹³ Norbert Elias, **Uygarlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler**, İstanbul, 2013, s. 135.

¹⁴ Raymond Williams, **age**, s. 57.

¹⁵ Fernand Braudel, **age**, s. 32.

¹⁶ Norbert Elias, **age**, s. 135.

¹⁷ **Age**, s. 133-134.

¹⁸ *Civilite* sözcüğü ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Fatih Şimşek, **Kültür Aktarımı Kuramının Eleştirisi**, Sakarya 2017, s.35-37.

¹⁹ Norbert Elias, **age**, s. 135.

²⁰ Raymond Williams, **age**, s. 57.

yaygınlaşmaya başlamıştır.²¹ *Civil* sözcüğü, Latince *civilis* sözcüğünden türemiştir. 14. yüzyıldan beri İngilizcede mevcuttur.²² 16. yüzyıla gelindiğinde *civil* sözcüğü, hem hukuk terimi olarak kullanılmakta,²³ hem de düzenli ve eğitimli anlamına gelmektedir.²⁴

17. yüzyılda, sanayileşme öncesi dönemde medeniyet sözcüğü yerine kullanılan *civilite*, daha çok davranış odaklı bir bağlamda kullanılarak, nezaket, kibarlık ve görgü anlamına gelmektedir.²⁵ Medeniyet burada, hem bireysel davranışı, hem de toplumsal davranışı kapsamaktadır.²⁶ *Civilite* sözcüğü de, zamanında saray toplumu tarafından yaygın bir şekilde kullanılan *courtoise* sözcüğünü tahtından ederek onun yerini almıştı. 18. yüzyıla gelindiğinde ise *civilite* sözcüğü de önemini yitirerek,²⁷ onun yerini *civilisation* sözcüğü alır. Elias'a göre *courtoisie*, *civilite* ve *civilisation* kavramları, Batı'daki toplumsal gelişiminin farklı dönemlerini anlatan kavramlardır. Bugün medeni olarak tanımlanan davranış modelleri, Avrupa'da *civilite* kavramının üst tabaka tarafından kullanıldığı dönemde gerçekleşmiştir.²⁸

Civilisation, Fransızca bir sözcüktür. Kavram olarak politik, ekonomik ve teknik yaşamı içerisinde barındırır.²⁹ *Civilisation* sözcüğü 18. yüzyılın ortalarında Fransa'da,³⁰ Braudel'in ifadesiyle "kaçamak bir şekilde görülür."³¹ İngiltere'de *civilisation* yerine başlarda *civility* ve *urbanity* sözcükleri kullanılırdı.³² *Civility* sözcüğü 18. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etti, 18. yüzyılın ortalarına doğru yerini *civilisation* sözcüğüne bıraktı,³³ lakin *civilisation* sözcüğü hemen yaygınlaşmadı.³⁴ 18. yüzyılın sonlarında *civilisation*, İngilizcede ve Fransızcada da toplumsal davranışı ve görgü kurallarını kapsamaktadır. Tabii terim önce Fransızcada belirtilen şekilde kullanıldı ve daha sonra İngilizcede de kullanılmaya başlandı.³⁵ Tıpkı *civility* gibi, *civilisation* kavramı da, 18. yüzyılda Fransa'da medeni toplum ile ilkel toplumları birbirinden ayırmak için *barbarity* kavramına karşı³⁶ olarak kullanılmıştır. *Civilization* kavramı, 18. yüzyılda İngiltere'de kullanımı artarak, 19. yüzyılda yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.³⁷ Baykara, *civilisation* kavramının ancak 18. yüzyılda Avrupa'da oluşmasının başlıca nedenini, özellikle Fransa ve İngiltere'nin büyük bir gelişme göstermesine bağlamaktadır.³⁸

²¹ Norbert Elias, *age*, s. 197.

²² Raymond Williams, *age*, s. 57.

²³ Fernand Braudel, *age*, s. 32.

²⁴ Raymond Williams, *age*, s. 57.

²⁵ Terry Eagleton, *Was ist Kultur?*, München 2001, s. 18.

²⁶ Terry Eagleton, *age*, s. 19.

²⁷ Norbert Elias, *age*, s. 197.

²⁸ Norbert Elias, *age*, s. 198.

²⁹ Terry Eagleton, *age*, s. 17.

³⁰ Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı*, İstanbul 2007, s. 15.

³¹ Fernand Braudel, *age*, s. 31.

³² Tuncer Baykara, *age*, s. 15.

³³ Fernand Braudel, *age*, s. 33.

³⁴ Tuncer Baykara, *age*, s. 15.

³⁵ Raymond Williams, *age*, s. 58.

³⁶ Samuel P. Huntington, *age*, s. 47; Fernand Braudel, *age*, s. 32; Raymond Williams, *age*, s. 57; Tuncer Baykara, *age*, s. 54.

³⁷ Raymond Williams, *age*, s. 57-58.

³⁸ Tuncer Baykara, *age*, s. 16.

18. yüzyılda Fransa’da doğan medeniyet sözcüğü,³⁹ kültür sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılmış⁴⁰ ve her iki sözcük de, Fransa’dan diğer Avrupa ülkelerine dağılmıştır.⁴¹ 19. yüzyılın başlarında *civilization* sözcüğünün modern anlamına kavuşarak toplumsal düzen ve bilimin yerine kullanıldığı görülmektedir.⁴² Batılılar, o dönemde medeniyet kavramını, mevcut durumlarının geçmişe nazaran gösterdikleri gelişmeyi temsil etmek için kullanmışlardır.⁴³ Sanatta, kentsel ve toplumsal yaşamda, bilimde ve teknolojiye yaşanan gelişmeler, medeniyetin bir parçasıdır. Söz konusu dönemde *civilisation* kavramı, Batı’nın tekil medeniyet algısı bağlamında, dönüşüm sürecini tamamlamış olup, üst ve orta tabakanın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Böylece Avrupa’nın 19. yüzyıldaki en önemli amaçlarından biri, ilkel ve barbar gördüğü diğer toplumlara da medeniyeti götürmek ve onları bu süreçten geçirmektir.

Kültür ve medeniyet kavramları, 19. yüzyılda uzun süre birbirlerinin yerine kullanıldı. Örneğin Hegel, 1830’da Berlin Üniversitesi’nde, bu iki sözcüğü birbirinden ayırmadan kullanmıştır.⁴⁴ Medeniyet burada daha çok maddi ve manevi gelişmişliği anlatan bir kavram olarak karşımıza çıkar.⁴⁵ Maddi ve manevi olan değerler, burada ayrılmaz bir bütündür. Bunu Karl Marx’ın “altyapılar ve üstyapılar” ayrımında da görebiliriz. Bu ayrımında Karl Marx, “altyapıyla üstyapının birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu” söylemektedir. 19. yüzyılda medeniyetin maddi ve manevi yönleri üzerine olan tartışmalar artmıştır. Charles Seignobos, “medeniyet, yollar, limanlar ve rıhtımlardır” derken, medeniyetin maddi boyutuna da vurgu yaparak, medeniyetin yalnızca maneviyattan ibaret olmadığını belirtmiştir. Marcel Mauss, medeniyeti “insanlığın kazanımlarının tamamı” olarak tanımlarken Eugene Cavaignac, “bilim, sanat, düzen ve erdemlerin minimumu” olarak tanımlamaktadır.⁴⁶ Mauss ve Eugene’nin yapmış oldukları medeniyet tanımlarında da görüleceği gibi medeniyet, beşeri olan maddi ve manevi unsurlardan bir araya gelmektedir.

Civilization kavramının Osmanlı aydınları arasında tartışılmaya başlaması 1840’lı yıllara rastlamaktadır.⁴⁷ 19. yüzyılda Türkçe ile ilgili iki ya da çok dilli sözlüklerde, *civilisation/civilization*, *civilise/civilize*, *civiliser* sözcüklerine rastlanmaktadır. G. Rhasis’in 1828 basımı *Vocabulaire Français-Turc* adlı sözlüğünde *civilisation* sözcüğünün karşılığı, Arapça kökenli olan *ünsiyet* (alışkanlık), *tehzib-i ahlak* (ahlak sahibi olmağa çalışmak, ahlakını düzeltmek) sözcükleriyle verilirken; *civilisers* özcüğü *polis les moeurs* olarak açıklanmış ve *ahlakı tehzib etmek* şeklinde çevrilmiştir. Aynı sözlükte *civilisé* ise *munis*

³⁹ Fernand Braudel, *age*, s. 33.

⁴⁰ Terry Eagleton, *age*, s. 17.

⁴¹ Fernand Braudel, *age*, s. 33.

⁴² Raymond Williams, *age*, s. 58.

⁴³ Terry Eagleton, *age*, s. 18.

⁴⁴ Fernand Braudel, *age*, s. 33.

⁴⁵ Terry Eagleton, *age*, s. 17; Fernand Braudel, *age*, s. 33; Tuncer Baykara, *age*, s. 79.

⁴⁶ Fernand Braudel, *age*, s. 33.

⁴⁷ Birgit Schaebler, “Civilizing others: global modernity and the local boundaries (French/German, Ottoman, and Arab) of Savagery”, (Ed. Birgit Schaebler ve Leif Stenberg), *Globalization and the Muslim world: culture, religion, and modernity*, Syracuse University Press, Syracuse 2004, s. 17.

anlamında kullanılmıştır.⁴⁸ 1831 yılında Viyana’da yayınlanan Artin Hindoğlu’na ait *Dictionnaire Abrégé Français Turc* isimli sözlükte *civilisation* karşılığı olarak *edeb, erkân öğrenme; civilité* sözcüğü *edeb, erkân, çebebilik* (görgülü, terbiyeli olan kimse) olarak kullanılmaktadır. Yine aynı yıl Bianchi’nin *Vocabulaire Français-Turc* adlı çalışmasında *civilisation* karşılığı olarak *edeb ve erkân öğretmeklik, te’nis, insaniyet* sözcükleri; *civiliser* sözcüğünün karşılığında ise *edeb öğrenmek* yer almaktadır.⁴⁹ 1840 tarihinde yayınlanan Handjeri’nin *Dictionnaire of français-arabe-persan et turc* adlı sözlüğünde *civilization* sözcüğü “*état de ce qui est civilisé*” şeklinde açıklanmakta ve Türkçeye ‘zariflenme’ olarak aktarılmıştır.⁵⁰ Aynı sözlükte *civiliser* sözcüğü *zariflenmek, civilisé* ise *zariflenmiş* şeklinde verilmektedir.⁵¹

1940 yılına kadar basılı olan sözcüklerin hiçbirinde *civilisation* maddesinin karşılığı olarak ne *medeniyet*, ne de *temeddün* (medenileşme, uygarlaşma) sözcüklerine yer verilmektedir. Bianchi, sözlüğünün 1843 yılında yayınlanan ikinci baskısında, *civilisation* maddesini revize eder ve karşılık olarak da *medeniyet* ve *temeddün* sözcüklerini ekler. Bianchi, sözlüğünün ikinci baskısında *civilisation* sözcüğünü ikiye ayırmaktadır: Birinci maddede *action de civiliser* olarak açıklamakta ve Türkçe karşılığında da *te’dîb, tehzîb, te’dîb-i ahlâk* sözcüklerine yer verirken; ikinci maddede ise “*état de ce qui est civilisé*” olarak açıklanan *civilisation* sözcüğünün karşılığında *ünsiyet, hezbü’l-ahlâk, insaniyet, medeniyet, temeddün* sözcükleri verilmektedir. *Civiliser* sözcüğü *edep öğrenmek, tehzîb-i ahlâk etmek* anlamında kullanılırken, *civilisé* sözcüğü de *mühezzebü’l ahlâk, edebli* anlamına gelir. N. Mallouf’un *Dictionnaire Français-Turc* (1856) isimli sözlük çalışmasında *civilisation* sözcüğünün karşılığı *sivilizasyon, medeniyet; civiliser* ise *medenî et, tazarrûf et, terbiye et* olarak belirtilmektedir.⁵² 1870 yılında O. De Schlechta-Wssehrd tarafından hazırlanan *Manuel terminologique Français-Ottoman* isimli sözlük çalışmasında *civilisation* karşılığında *emr-i temeddün, medeniyet; civiliser* sözcüğü *medeniyet vermek, medeniyete götürmek; civilisé* ise *mütemeddin* manasına gelmektedir.⁵³ Redhouse’un 1877 tarihli *English and Turkish Lexicon*’da *medeniyet* sözcüğü ilk defa yer almakta ve detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.⁵⁴ Buna göre *civilization* manası a) *medeniyet: terbiye: terbiye-i medeniye: tehzîb-i ahlâk ve tervîc-i ulûm ve funûn; içtima’-ı kemâlât-ı edebiye ve ilmiye; b) vahşilik halinden çıkarub terbiye ve medeniyet yoluna dâhil etmeklik; (to) civilize* terbiye etmek: *vahşilik halinden çıkarub ilm u amal ve âdâbca istikmâl etmek* olarak açıklanmaktadır. Redhouse’s *Turkish Dictionary*’nin 1880 tarihli baskısında *civilization* Türkçe karşılığı *terbiye; (to) civilize* sözcüğünün ise *terbiye et* şeklindedir. Şemseddin Sami’nin 1880 basılı *Kamus-ı Fransevi*’nde *civilisation*’un karşılığı *medeniyete îsal, temdin; medeniyet; hazariyet* olarak verilmektedir.

⁴⁸ Ayşe Banu Karadağ, *Çevirinin tanıklığında ‘medeniyet’in dönüşümü*, İstanbul 2008, s. 69; Tuncer Baykara, *age*, s. 39; Birgit Schaebler, *age*, s. 17.

⁴⁹ Tuncer Baykara, *age*, s. 40; Birgit Schaebler, *age*, s. 17; Ayşe Banu Karadağ, *age*, s. 70.

⁵⁰ Birgit Schaebler, *age*, s. 17-18; Tuncer Baykara, *age*, s. 40.

⁵¹ Tuncer Baykara, *age*, s. 40-41.

⁵² Tuncer Baykara, *age*, s. 41; Ayşe Banu Karadağ, *age*, s. 71.

⁵³ Tuncer Baykara, *age*, s. 42; Ayşe Banu Karadağ, *age*, s. 72.

⁵⁴ Birgit Schaebler, *age*, s. 18.

1888 tarihinde W. Wiesenthal tarafından hazırlanan *Fransızcadan-Türkçeye Cep Lügati*'nde *civilisation* sözcüğü *medeniyet*, *emr-i temeddün* olarak geçmektedir.⁵⁵

Osmanlı dönemindeki sözlük çalışmaları incelendiğinde, 19. yüzyılın ilk yarısında *civilisation* sözcüğünün tam olarak bir karşılığı bulunmamaktadır. Bu dönemde Türkçe karşılığında “manevi unsurları, özellikle de ahlak güzelliğini”⁵⁶ ele alan sözcüklerle verilmekteydi. Türkçede *medeniyet* sözcüğü, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında *civilisation* sözcüğünün karşılığı olarak yerleştiği görülmektedir.

II. Mahmud'un girişimleriyle 1831 yılında yayın hayatına başlayan Osmanlı'nın ilk resmi gazetesi Takvim-i Vekâye'de *civilisation* sözcüğü genellikle “güzel düzen, düzenler, güzel usûl” anlamındaki sözcüklerle ifade edilmektedir.⁵⁷ Bu yıllarda Osmanlı aydınları, *civilisation* kavramını Türkçeleştirmek amacıyla *sivilizasyon* ve *hazariyet* sözcüklerini öne sürmüşlerdir. Baykara'ya göre, Osmanlı Devleti'nde dış ilişkilerde görevli olanlar, *sivilizasyon* sözcüğünü daha 19. yüzyılın başlarından itibaren biliyorlardı. Baykara'ya göre *civilisation* sözcüğünü Türkçeleştirerek *sivilizasyon* şeklinde ilk olarak 1834 yılında kullanan kişi, Osmanlı Devleti'nde hariciye nazırlığı yapmış Mustafa Reşid Paşa'dır. Mustafa Reşit Paşa, yazılarında *sivilizasyon*dan bahsederken yine de *terbiye-i nâs* ve *icrâ-yı nizâmât* gibi açıklayıcı sözcükler kullanmayı ihmal etmemiştir. Yazılarında *sivilizasyon* sözcüğünü kullanan diğer bir Osmanlı Hariciye Nazırı Sadık Rifat Paşa'dır. Sadık Rifat Paşa'da *sivilizasyon* sözcüğünü kullanırken *usûl-i me'nûsiyet* ve *medeniyet* sözcüklerini açıklayıcı olarak yanında kullanıyordu. 1850 yıllarında *civilisation* sözcüğünün karşılığı olarak *sivilizasyon* sözcüğünün kullanımı yaygındır.⁵⁸

Osmanlıda *civilisation* sözcüğünün karşılığı olarak kullanılan diğer sözcüklerden biri de *hazariyet*'tir. “Meskûn ve ekilip biçilen yer, göçebe olmayan halk” anlamında kullanılan *hazar* kelimesi, حضر (h. z. r.) kökünden gelmekte ve 13. yüzyıla kadar dayanmaktadır. *Hazar* kelimesi, o dönemde *bedeviliğin* zıttı olarak kullanılmaktaydı. Tıpkı 18. yüzyılda Fransa'da *barbarity* sözcüğüne karşıt olarak kullanılan *civilisation* gibi,⁵⁹ *hazariyet* sözcüğü de, Osmanlı'da *barbarity* sözcüğüne eş anlamlı olabilecek *bedeviyet* sözcüğünün zıttı şeklinde kullanıldı.⁶⁰

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'da *sivilizasyon* sözcüğü ile eş anlamlı olarak kullanılan *temeddün*, Arapça مدينة (m. d. n.) kökünden gelmektedir. *Medine* kökü Arapça'da *yargı çevresi*, *hüküm alanı*; *bir yerde iskân etmek*; *kent*, *kent devleti*, Yunanca *pólis* sözcüğünün karşılığı olarak kullanıldı. Arapça sözcük Aramice/ Süryanice aynı anlama gelen *mdīnā* veya *mdīnatā* מדינתא/מדינא sözcüğü ile eş kökenlidir. Baykara'ya göre *temeddün* sözcüğü 11. yüzyılda Buruni tarafından “insanlığın her bakımdan eriştiği yüksek seviye” anlamında kullanılmıştır. *Temeddün* sözcüğü bir dönem, *civilisation* sözcüğüne karşılık olarak

⁵⁵ Tuncer Baykara, *age*, s. 42-43; Ayşe Banu Karadağ, *age*, s. 72-73.

⁵⁶ Tuncer Baykara, *age*, s. 43.

⁵⁷ *Age*, s. 49.

⁵⁸ *Age*, s. 51.

⁵⁹ Samuel P. Huntington, *age*, s. 47; Fernand Braudel, *age*, s. 32; Raymond Williams, *age*, s. 57.

⁶⁰ Tuncer Baykara, *age*, s. 52.

medeniyet sözcüğü ile birlikte kullanılmış olsa da, 1850'lerden sonra Türkçede pek kullanılmayarak, yerini tamamen medeniyet sözcüğüne bırakmıştır.⁶¹ Baykara'ya göre *medeniyet* sözcüğü Türkçede ilk defa 1838'de Sadık Rıfat Paşa tarafından kullanılmıştır. Bianchi'nin Fransızca-Türkçe 1843 baskında Arap harfleriyle yazılan *medeniyet*, Latin harfleriyle *modoniet* şeklinde belirtilmiştir. Baykara'ya göre medeniyet sözcüğü, Latince *civitas* yani “şehre ait” gibi şehir manasındaki *medineyi* anımsattığından 1845'lerden sonra yaygınlaşmış ve özellikle 1860'lardan sonra *sivilizasyon* sözcüğünün yerini almıştır. 1890'lı yıllara gelindiğinde medeniyet sözcüğü, Türkçede teknik konuları da kapsayan bir kavram haline gelmiştir. 1940'lı yıllarda medeniyet sözcüğünün yerine uygarlık sözcüğü teklif edilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır.⁶²

Karadağ'a göre “medeniyet” kavramı, “dilimizde Batı'nın üstünlüğünü” ifade eden bir anlam üstlenmiştir. Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te vuku bulan Batılılaşma hareketleri ile birlikte, “dilimizde “modernleşme”, “Batılılaşma)” ve “medeniyet”in eş anlamlı kavramlar olarak algılandığı saptanmıştır.”⁶³ Baykara, *civilisation* kavramının ilk defa Fransızlar tarafından kullanılmasından bahsederken, “bir kavramı ifade eden kelimeyi bazılarının kullanması, kavram ve kelimenin o toplumun malı olduğunu göstermediğini”⁶⁴ belirtmektedir. Oysa burada önemli olan kavramların ilk hangi toplum tarafından kullanıldığı ya da onların malı olup olmadığını sorgulamak değildir. Önemli olan kullanılan kavramlara toplumlar ne anlam yüklemektedir. Her toplum içerisinde yaşadığı koşullara göre kavramlara anlam yüklerler.

3. BATI'DA MEDENİYET ALGISININ OLUŞUMU

15. ila 18. yüzyıllar arasında dominant etkisini gösteren saray toplumu, merkezi Paris sarayı olan ve Avrupa'nın diğer saraylarını da kapsayan, burjuvazinin üst ve orta tabakasından bireyleri⁶⁵ de içinde barındıran bir saray aristokrasisidir. Farklı ülkelerin saraylarında var olan saray toplumunun üyelerinin dili (anadilleri başka olsa bile) Fransızcadır. 18. yüzyılda Avrupa'nın her sarayında Fransızca konuşulurdu. Saray toplumunun hakim olduğu dönemde, Avrupa'da esen trend rüzgarı, hep Paris merkezliydi. Paris'te saray aristokrasinin okuduğu kitaplar, onların yaşam tarzları, zevkleri ve terbiye anlayışları örnek alınır. Elias'a göre, gerek saraylı aristokrat, gerekse saraylı burjuva unsurlarını içeren ve alt tabakalarla sınırı fazla kesin olmayan genişletilmiş saray topluluğu, 18. yüzyılda bir bütün olarak görülmelidir.⁶⁶ 18. yüzyılın ortalarına kadar, Batı toplumunun tek bir kültür halinde vücut bulmasını, farklı devletlerin saraylı-aristokrat toplumlar arasındaki ilişkilerde görebiliyoruz. Fransız devrimine bağlı olarak burjuva sınıfının yükselmesiyle birlikte, saray toplumları zayıflayarak, uluslaşma akımı karşısında güç kaybetmeye başlamışlardır.

⁶¹ Age, s. 53.

⁶² Age, s. 54.

⁶³ Ayşe Banu Karadağ, age, s. 81.

⁶⁴ Tuncer Baykara, age, s. 67-68.

⁶⁵ Norbert Elias, *Uygarlık Süreci: Toplumun Değişimleri – Bir Uygarlaşma Teorisi İçin Taslak*, İstanbul 2013, s. 15.

⁶⁶ Norbert Elias, *Uygarlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler*, s. 195.

Medeniyet kavramı, “batılılar için farklı bir anlam ifade eder”⁶⁷. Fransızlarla İngilizlerin medeniyet kavramı, batılı toplumların ve insanlığın gelişimine duyduğu övücü içermektedir.⁶⁸ Bu bakış açısı, batının medeniyeti kendi mülkiyeti görme olayı olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda bu bakış açısı, “Avrupalılığın da temelini hazırlayan”⁶⁹ bir bakış açısıdır. Batı dışındaki toplumların medeni olmadığını ve onları medeniyetle tanıştırmaya amacı altında yatan temel düşüncede budur. Baykara’ya göre “civilisation kavramı, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa’da büyük etkiye sahip olmuştur. Avrupa’nın dünyanın öteki yöreleri ile ilgili dış siyasetinde de bu kavramın etki ve izlerini görmek mümkündür. Bu yönü ile XIX. yüzyılın başlarından itibaren, dünyanın öteki yörelerine karşı, manevî bir silah, birleştirici unsur olmuştur Avrupalılar arasında.”⁷⁰ Osman Turan’a göre, “Avrupa medeniyetinin, bilim ve teknolojik başarıları ile bütün dünyanın hayatında kaçınılmaz değişiklikler meydana getirdiğini ve evrensel bir medeniyet olma yoluna girmektedir.”⁷¹

Fikirlerin Fransa’dan, dumanların İngiltere’den yükselmesi, Avrupa’da, Fransa’nın düşünce dünyasını etkilemesi, İngiltere’de sanayileşmenin gelişmesi, Avrupa medeniyetini, diğer medeniyetlerden ayıran ve onları zayıflatan en belirgin özellik olarak gösterilebilir. Tabii burada Avrupa medeniyetinden kasıt Batı medeniyetidir. Avrupa’da, özellikle Fransa ve İngiltere’de yaşanan bu gelişmeler sayesinde, “Batı medeniyeti büyük sömürge siyasetiyle, kapalı bir kıta medeniyeti olmaktan çıktı; bütün dünyaya yayıldı. Eski medeniyetleri ortadan kaldırarak tek dünya medeniyeti haline geldi.”⁷²

Fransız toplumundaki saray sınıfı ile orta sınıf sayılan burjuva sınıfı beraber hareket etmekte ve iç içe girmişlerdir. Burjuva olanlar düşüncelerini rahatlıkla saray kesiminde dile getirebilmişler. Oysa Almanya’da durum farklıdır. Alman toplumundaki saray sınıfı ile orta sınıf aydın kesimi arasında bir bağlantı yoktur. Saray sınıfı orta ve halk tabakayı basit ve kaba görür, orta sınıf aydın kesimi de onları sürekli eleştirir ve saray toplumuna karşı bir nevi başkaldırı sergilerler. Fransız aydın kesimi saray sınıfı tarafından kabul edilir ve aynı zamanda saray sınıfının medeniyet ile ilgili görüşleri aydın kesimi tarafından benimsenir. Alman saray sınıfının Fransız saraylısına özenmesi ve bu nedenle Almanca yerine Fransızca konuşmaları, Almancayı aşağılamaları, Alman aydınlarının Alman saraylı kesimine yönelik tutumlarını da olumsuz etkilemiştir. Fransızlar tarafından kullanılmaya başlanan “civilisation” kavramının Alman saraylıları tarafından da kullanılmaya başlaması, Alman aydın kesiminin bu kavramın içeriğini farklı tanımlamasına ve kültür kavramını ön plana çıkarmasına neden olur. Elias’a göre, “Fransızların *civilisation* kavramı, Fransız burjuvasının toplumsal kaderini belirlerken, Almanların *Kultur* kavramı da, Alman burjuvasının toplumsal kaderini belirlemektedir.”⁷³ Her iki kavramda “ilk başlarda muhalif ve orta sınıf çevrelerinde,

⁶⁷ Age, s. 74.

⁶⁸ Age, s. 74.

⁶⁹ Tuncer Baykara, age, s. 68.

⁷⁰ Age, s. 68.

⁷¹ Aktaran Yılmaz Özakpınar, *Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler*, İstanbul 2007, s. 192.

⁷² Aktaran Ayşe Banu Karadağ, age, s. 61.

⁷³ Norbert Elias, *Über den Prozess der Zivilisation: Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, Ulm 1978, s. 63.

özellikle de aydın kesimde, toplumsal ayrışmalarda kullandığı bir araçtır.”⁷⁴ Fransız *civilisation* kavramı, toplum içerisinde kendi konumlarını güçlendirmek, toplumun diğer sınıflarıyla ve diğer toplumlarla aralarına kesin sınırlar çekmek amacıyla, Fransız saraylı kesimin içerisinde gelen bir kavramdır. Daha sonra Fransız aydın kesimi de, saraylı kesimin yönetimdeki hâkimiyetini ortadan kaldırmak için, onların silahı olan *civilisation* kavramını kullanması da kaderin bir cilvesi gibidir.

Huntington’a göre “Almanya dışında medeniyet, kültürel bir varlık olarak anlaşılmalıdır.”⁷⁵ Bu görüş Alman düşünce dünyasında süreklilik kazanmasına rağmen, diğer batılı aydınlar tarafından destek görmemiştir. Ancak Batı’nın sömürgecilik faaliyetlerinin hızlandığı bir dönemde antropologlar, “kültürleri ilkel, değişmeyen, kentli olmayan toplumların özelliği olarak anlarken; karmaşık, gelişmiş, kentli ve dinamik toplumları ise medeniyet olarak ele almışlardır.”⁷⁶ Bazı antropologların kültürleri ilkel ve değişmeyen dogmatik yapılar olarak görüp kentli olmayan toplumların özellikleri olarak sayması ve buna karşı medeniyeti, gelişmiş, karmaşık, dinamik ve kentli toplumların özellikleri saymış olmaları, modern bir durumdur. Gelişmişliği ve modernizmi yalnızca değişim, yenilik ve eskiyi yok ederek ilerleme olarak gören görüşlerin kültürü geri kalmışlığın ve barbarlığın bir göstergesi olarak görmeleri doğal karşılanabilir. Medeniyetin devamlı değişim, gelişim ve dinamizm olabilmesi için, medeni olma özelliklerinin kültür olarak yerleşmesi ve toplumların gelişmesine katkı sağlaması gerekir. Bir anlamda medeniyet, ancak kültürün varlığı ve devamlılığıyla kendini bulabilir.

Fransız ve İngilizlerin medeniyet kavramı, politik, ekonomik, dinsel, teknik, ahlaki ve toplumsal olguları kapsamaktadır. Almanların kültür kavramı ise daha dar bir anlamda kullanılmış ve yaşamın ağırlıklı olarak dini, sanatsal ve düşünsel yönünü ön plana çıkartmaktadır.⁷⁷ Almandaki kültür kavramı, düşünsel, sanatsal ve dinsel olgular ile siyasi, ekonomik ve toplumsal olguları mümkün olduğunca ayırma eğilimi gösterir.⁷⁸ Medeniyet kavramı ulusal farklılıkları ortadan kaldırırken, kültür kavramı ulusal farklılıkları belirginleştirmektedir. Kültür ile medeniyet kavramları arasındaki rekabet, Fransa ile Almanya arasındaki çekişmeyle bağlantılıdır.⁷⁹ Baykara’ya göre, Fransa ve Almanya arasındaki kutuplaşma, dönemin siyasi hayatına yön verirken, söz konusu kutuplaşma, medeniyet ve kültür kavramları etrafındaki kamplaşmaya da yansımaktadır.⁸⁰ 19. yüzyıl medeniyet kavramı için önemli bir dönüm noktasıdır. Almanlar, Fransızlarla İngilizlerin medeniyet kavramı yaklaşımından farklı bir yol izleme tercihinde bulunmuşlardır. Almanlar, toplumsal yaşamın nasıl oluştuğuyla ilgilenmediler. Onun yerine toplumsal yaşamın nasıl olması gerektiğini ortaya koymaya çalışmışlar ve Fransızların *culture* kavramını ödünç almışlardır. Böylece kültür erken dönem sanayi kapitalizmin romantik-Marksist öncesi

⁷⁴ Norbert Elias, *age*, s. 63.

⁷⁵ Samuel P. Huntington, *age*, s. 47.

⁷⁶ *Age*, s. 48.

⁷⁷ Terry Eagleton, *age*, s. 17; Norbert Elias, *Uygurlık Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler*, s. 74.

⁷⁸ Norbert Elias, *age*, s. 74.

⁷⁹ Terry Eagleton, *age*, s. 18.

⁸⁰ Tuncer Baykara, *age*, s. 77.

eleştirisi olarak karşımıza çıkar. Medeniyet Fransızların şablonunu ortaya koyuyorsa, kültür de Almanların stereotipi olarak anılmaya başlanmaktadır.⁸¹

Elias'a göre, Almancadaki "kültürlü" (alm. *kultiviert*) sözcüğü Fransızların ve İngilizlerin medeniyet kavramına en yakın sözcüktür. Kültürlü sözcüğü, en ileri seviyede medeni olma durumunu ifade eder. Tıpkı medeni sözcüğü gibi kültürlü sözcüğü de, öncelikli olarak insanların davranış ve tavırlarının biçimiyle ilişkilidir. Onların yaşam alanları, başkalarıyla olan ilişkileri, dilleri ve kıyafetleri gibi insanların toplumsal niteliklerini belirtmektedir. Medeniyet kavramı, bir süreci ya da en azından bir sürecin sonucunu anlatırken, sürekli hareket halinde bulunan ve ileriye doğru hareket eden şeyle ilişkiliyken; alman kültür kavramı başka yöne hareket eder. Bir toplumun özelliklerini yansıtan sanat eserleriyle, kitaplarıyla, dini ve felsefi sistemleriyle bağlantılıdır. Medeniyet kavramı toplumsal farklılıkları ve sınırları belirli ölçüde göz ardı ederken, tüm insanlara ait olanı ya da en azından medeniyet kavramını taşıyan toplumları vurgularken; Almanların kültür kavramı, toplumsal farklılıkları ön plana çıkartarak toplumları birbirinden ayırıştırır, sınırları belirginleştirir.⁸² Medeniyet kavramı ulusal sınırları ve nitelikleri yüzyıllardır tartışılmayan toplumların öz bilincini ifade eder. Çünkü bu toplumlar, kendi sınırlarını aşan ve başkalarını sömürgeleştiren toplumlar tarafından kontrol altındadır. Almanların kültür kavramı ise ulusal farklılıkları, grupların özelliklerini ön plana çıkartan eğilim göstermektedir.⁸³ Elias'ın görüşünden yola çıkarak bir kültür toplumu, sömürgeci olmadığına yaşadığı toplumsal sistemin adını kültür koyabilir. Bir anlamda kendi toplumsal yaşayışının diğerlerinden farkını belirtmek için kültür kavramını kullanabilir. Fakat bir kültür toplumu yayılcı bir politika izlediğinde, hükmettiği kültürlerle karşı üstünlüğünü, onlara götürmek istediği yaşam biçimini uygarlık olarak adlandırabilmektedir. Bu sayede işgal edilen kültürlerin, işgal eden kültüründen geri olduğu ve ilerlemek için yabancı kültüre ihtiyacı olduğunu belirtmek amacıyla kendi kültürünü "uygar kültür" olarak tanımlayabilmektedir.

Baykara'ya göre, "XVIII. yüzyılda Avrupa'nın özellikle Fransa ve İngiltere'nin ulaştığı maddi ve özellikle manevi (sosyal) durumun yankısı *civilisation* kelimesi ile görülmüştür. Batı Avrupa toplumunun bulunduğu durumu yansıtan bu kavram, doğrudan halkın hayatı ile yakından ilgilidir."⁸⁴ 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da medeniyet ve kültür kavramları üzerine düşünen aydınlarımız -ki bunlara Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönem aydınlarını da dâhil edebiliriz-, 17. ve 18. yüzyılda, *civilisation* kavramının tüm Batı Avrupa toplumunu kapsıyormuş gibi düşünüp yazmaktadır. Oysa Norbert Elias'a göre, 18. yüzyılda *civilisation* kavramı Fransız toplumunun üst sınıfını olan saraylı-aristokrat kesimi ile diğer Avrupa ülkeleri saraylı kesimlerini kapsamaktadır.⁸⁵ Almanya'da ise *civilisation* sadece üst sınıf olarak kabul edilen saraylıları kapsar, orta sınıfta yer alan aydın kesimi bunun dışında kalır. Alt sınıf halk ise *civilisationa* dâhil edilmezler. Özetlersek, Avrupa'da o dönemde, *civilisation* kavramı tamamen üst sınıfa atfedilmiştir. Ne yazık ki aydınlarımız kültür ve medeniyet

⁸¹ Terry Eagleton, *age*, s. 19; Tuncer Baykara, *age*, s. 76.

⁸² Norbert Elias, *Über den Prozess der Zivilisation: Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen*, s. 3-4.

⁸³ Norbert Elias, *age*, s. 4.

⁸⁴ Tuncer Baykara, *age*, s. 68.

⁸⁵ Norbert Elias, *age*.

kavramı tartışmasında bu gerçeği gözden kaçırmış ya da içerisinde yaşadıkları koşullarla Batı Avrupa'yı kıyaslayarak duydukları özentiden dolayı dikkate almamış olabilirler.

4. TÜRKLERDE MEDENİYET ALGISI

Türklerin medeniyet kavramıyla ilgili düşüncelerinin yavaş yavaş gün yüzüne çıkması, 19. yüzyılın ortalarına denk gelir. Medeniyet kavramıyla ilgili tartışmaların filizlenmesinde Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinde görevli olanların ve eğitim amaçlı Fransa'ya gidenlerin ağırlıklı etkisi bulunmaktadır. Medeniyet tartışmasını Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne taşıyanlar arasında başta Mustafa Reşit Paşa, Sadık Rıfat Paşa, Kıbrıslı Mehmet Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Mustafa Sami Efendi gibi Osmanlı'nın dış ilişkilerinde görevli kişiler yer almaktadır.

19. yüzyılın ikinci çeyreğinde Avrupa'ya giden Mustafa Sami Efendi, Avrupa'yla ilgili gözlemlerini ayrıntılı bir şekilde kaleme alır. Baykara'ya göre kendisi, "Avrupa'yı nadir doğru gözleyenlerden birisidir."⁸⁶ Mustafa Sami Efendi'nin yazılarında, Avrupa, gelişmişliğini bilime borçlu olup, bilginin yayılmasında da okuryazar oranının ve basım evlerinin sayısının fazla olması dikkat çekmektedir. Yine aynı dönemde Fransa'da eğitimde bulunan bir diğer isim olan Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'yla ilgili anekdotlarda, Fransızlar, Türklerin askeri, mühendislik ve eğitim geri kaldığı düşünmekte; Türklerin medeniyet sürecinde ilerlemeleri için, bu alanlarda uzmanların Avrupa'dan tedarik edilmesi yönünde görüşlere yer verilmektedir. Mehmet Emin Paşa ise, kendilerinin daha çok yaşam biçiminde eksikliklerin olduğu ve bunları gidermek için Fransızlarla daha yakın ilişkiler kurmaları gerektiğinden söz eder.⁸⁷

Medeniyet kavramının, Fransızcada okunduğu gibi, sivilizasyon şeklinde ilk defa bir Osmanlı yöneticisinin yazılarında yer alması, Güler'e göre üzerinde durulması gereken bir noktadır: "Bu bağlamda 'civilisation'un algılanışında bürokratik bir vurgunun bulunuyor olması, Osmanlı modernleşmesinin genel doğrultusunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Mustafa Reşid Paşa tarafından 'civilisation' usulüne, 'terbiye-i nâs' yani halkın eğitilmesi ve 'icra-yı nizâmât' yani kanunların uygulanması, toplumun düzen içinde bulunması şeklinde anlaşılmaktadır. Reşid Paşa toplumu yukarıdan aşağıya doğru değiştirecek bir proje için dayanak noktası aramaktadır."⁸⁸

1830'lu yıllardan itibaren, İzmir'de mevcut olan balo, tiyatro gibi o dönemin seçkin topluluklarına hitap eden sanatsal faaliyetler, İzmir'i ziyaret eden Avrupalılar tarafından medeniyetin yavaş yavaş Osmanlıda filizlendiğine dair yorumlara neden olur. Edebiyat ve bilimin eksikliği ise, Avrupalılara göre barbar olan bu topraklarda medeniyet sürecinin henüz daha başlarında olması olarak gerekçe gösterilmektedir. Batılı açısından Türk toplumunun seçkin sınıfları arasında, erkekli kadınlı sohbetler, danslar, kumar ve alkol tüketimi, Türklerin medeniyet yolunda attıkları diğer bir adım olarak gösterilmektedir. Bu dönemde Türkler,

⁸⁶ Tuncer Baykara, *age*, s. 36-37.

⁸⁷ Tuncer Baykara, *age*, s. 37.

⁸⁸ Ruhi Güler, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Medeniyet Anlayışının Evrimi*, s. 109; Bkz. Ayşe Banu Karadağ, *age*, s. 67-68.

medeniyetin temel unsurları konusunda anlaşılmadığı görülmektedir. Birçoğu medeniyeti, kadın-erkek ilişkilerine, kibarlığa, kısacası Avrupa'daki yaşam biçimine indirgemektedir. Baykara'nın tespitlerinde, 19. yüzyılın ortalarında, Avrupa ile temasta bulunan devlet görevlilerinin medeniyet algıları daha çok, günümüzde kültür kavramı içerisinde yer alan olgulardan ibaret olduğu görülmektedir.

19. yüzyılda Türklerin medeniyet algısıyla ilgili dikkat çeken diğer bir hususta, Türk insanının mevsimlik ikametgâh şekliyle alakalıdır. Anadolu insanının kışın şehirlerde, yazın ise yaylalarda, kırsalda ikamet etmesi, her ne kadar yaşam şartlarından dolayı geçmişe göre azalmış olsa da, günümüzde bile halen var olan bir ikametgâh şeklidir. O dönemde bunun ağırlıkta olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, medeniyet düşüncesinden etkilenen toplumun belirli kesimi tarafından, bu davranış biçimi “medeniyet açısından olumsuz kabul edilip, ... halkın yazın bağlara göçmesini bile ayıplayacak aşırılığa ulaşmıştır.”⁸⁹

Türk yöneticileri ve siyasetçilerinin medeniyet kavramıyla tanışmaları, Osmanlı'nın en sıkıntılı dönemlerinden biri olan, savaşların ve isyanların şiddetli bir şekilde vuku bulduğu, 1820 sonrası döneme denk gelir: Ağırlıklı olarak Rusların yanı sıra Fransızların ve İngilizlerin desteği ile 1821-1830 Yunan İsyanı, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, 1830 tarihi itibarıyla Fransızların giriştikleri Cezayir işgali, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve İbrahim Paşa'nın isyanı neticesinde gerçekleşen 1831-1833 Osmanlı-Mısır Savaşı. Başta Fransızlar olmak üzere, Ruslar ve İngilizler, Osmanlı'nın hâkimiyeti altında bulunan toprakları, barbarlıktan kurtarmak ve oralara medeniyeti götürmek amacıyla, ya doğrudan müdahale etmişler, ya da isyancı gruplara el altından destek vermişlerdir. Batılı ülkelerin bu müdahalesi, kendi ülke çıkarlarını gözeterek medeniyet maskesi altında nasıl hareket ettiklerine dair güzel bir örnektir. Bu dönem itibarıyla medeniyet kavramının Osmanlı aydınları ve yöneticileri arasında önem kazanmaya başlamasının nedenleri arasında;

- Batılı ülkelerin yaptıkları müdahalelerde kamuoyuna sürekli medeniyet adına hareket ettiklerini belirtmeleri;
- Osmanlı Devleti'nin kaybeden taraf olması;
- Batılı ülkelerin ordularının askeri ve teknik anlamda üstünlüğü olarak sıralanabilir.

Baykara'ya göre “Millî Mücadele, “Medeniyet'in Türklüğü yıkmak ve yok etmek için giriştiği saldırıya karşı yapılmıştı. Bu olayların içindeki Mehmed Akif, İstiklâl Marşı'na “medeniyet”e karşı olumsuz havanın etkisini”,⁹⁰ “‘Medeniyet!’ dediğin tek dişi kalmış canavar?” dizelerinde yansıtacaktır.

Baykara'ya göre medeniyet kavramı, “19. yüzyıl Türk aydınını meşgul eden en önemli kavramlardan biridir.”⁹¹ Batılı ülkeler karşısında yenilgiler alan; askeri, teknik, bilim ve eğitim alanında Batı'dan geri kalan Osmanlı, gelişmenin anahtarını medeniyet kavramı

⁸⁹ Tuncer Baykara, *age*, s. 57.

⁹⁰ *Age*, s. 78.

⁹¹ *Age*, s. 75.

içerisinde arıyor gibi görünmektedir. 1 Temmuz 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nde hukuk, mali, eğitim ve askeri alanlarda bir dizi reformlar yapılmaya başlandığında, düne kadar dış siyaset unsuru olan medeniyet kavramı, fermanın ilanı ile birlikte "iç siyaset unsuru"⁹² haline geldi. Tanzimat Fermanı, diğer adıyla Gülhane Hattı, Batı fikirlerine kapı açarak, toplumda sınıf ayrımına, Osmanlı vatandaşlığı gibi, toplum içerisinde yaşanan farklı etnik köken ve dine bağlı insanların da Türkler gibi eşit olduğu algısı ve kanunların düzenlenmesi meselesini gün yüzüne çıkarmıştır. Ülken'e göre, söz konusu reformlarda "geniş ölçüde Fransız İnkılabının tesiri"⁹³ görülmektedir. Tanzimat döneminde yapılan reformlarla medeniyet arasındaki bağlantıyla ilgili Karadağ'ın tespitleri aşağıdaki gibidir:

Tanzimat Dönemi'nde kullanılmaya başlayan "medeniyet" kavramıyla dikkat çekilmek istenen temel nokta değişimdir. Geri kalmışlıktan doğduğu düşünülen sorunlara çözüm bulmak için zamana ayak uydurmak, değişmek zorunlu hale gelmiştir. Ancak bu tümüyle iç dinamiklerle yaşanan, doğal bir değişim ve dönüşüm süreci değildir. Gelişmiş olanın görece zayıf olanı değişime zorlaması, Osmanlı ve Batı arasındaki ilişkide "medeniyet" ve "modernleşme" kavramlarına ilişkin anlam yükü farklılıklarının altını çizer. İç olumsuzlukların dış etkenler çerçevesinde değerlendirilerek üstesinden gelinmeye çalışıldığı, doğal seyrinde yaşanmayan bu değişim süreci Osmanlı'nın "medeniyet" algısında, üstü kapalı olarak da olsa, iç müdahaleyi gerektiren dış kaynaklı bir zorunluluğa işaret eder.⁹⁴

Tanzimat dönemi içerisinde görülen batılılaşma, modernleşme hareketleriyle birlikte medeniyet kavramı, birçok kesimin düşüncelerinde yer eden bir kavram haline gelir. İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ali Süavi gibi, dönemin yazar ve aydınları da bunlar arasındadır. Batı ile temas halinde olan bu aydınların eserlerinde de, Batı edebiyatının izleri görülebilir. Ülken'e göre Tanzimat dönemi Batı'nın etkisi altında olan düşünce adamlarının ürettikleri, iki krize neden olmuştur: "Birbirine asla benzemeyen iki dünya görüşünü boş yere katıştırmaya çalışıyordu. Osmanlı medeniyetinin olgunluğu, medeniyetin genel akışında tam bir şey ifade etmiyordu."⁹⁵

Baltacıoğlu'na göre "medeniyet sözcüğünün dilimize açık ve kesin bir anlamı bulunmamaktadır." Dilimizce medeniyet sözcüğüne sıkça yer vermemize rağmen, anlam bakımından bu kullanımları incelediğimizde, çok farklı anlamlarda kullanıldığını görebiliriz.⁹⁶ Ayrıca medeniyetle ilgili Türkiye'de yapılan çalışmalar, sözlüklerde ve ansiklopedilerde yer alan medeniyet maddelerinin birbirlerinden farklı tanımlandığını görebiliriz. Baltacıoğlu, medeniyet kavramını açıklamaya çalışırken, kendi dönemine kadar olan tanımlamaları incelemiştir. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıllarda Türklerde medeniyet algısı üzerine Baltacıoğlu'nun tespitlerini incelediğimizde, Türk düşünce dünyasında 3 tane farklı medeniyet algısının hâkim olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

⁹² Age, s. 76.

⁹³ Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul 2012, s. 28.

⁹⁴ Ayşe Banu Karadağ, *age*, s. 60.

⁹⁵ Hilmi Ziya Ülken, *age*, s. 26.

⁹⁶ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, *age*, s. 11.

1'inci anlayış- Medeniyet insanın insana karşı gösterdiği incelik, yumuşaklık, özen demektir, Medeniyet sertlik, kabalık ve barbarlıkla birleşmeyen bir şeydir. Medeniyet uzlaşma, uyuşma, barış olumudur. İnsanlar ne kadar anlaşıp kaynaşırlarsa o derece medenileşmiş olurlar.

2'inci anlayış- Medeniyet sağlık, kolaylık, rahatlık demektir. Hastaneler, taşıt araçları, hazır su, havagazı, elektrik, telefon gibi şeyler medeniyetin ilk şartlarıdır. Medenî bir toplum kişilerine bütün bu araçları sağlamak zorundadır. Bu sağlıkları, kolaylıkları ve rahatlıkları veremeyen bir toplum medenî değildir.

3'üncü anlayış- Medeniyet insan gücü yerine tabiat kuvvetlerini koymak demektir. Buhar, elektrik kuvvetlerinden sonuna kadar yararlanmak medeniyetin ilk şartıdır, insan işi elişi ve tezgâh işi olumundan çıkıp makine işi, fabrika işi, uran (endüstri) işi olumuna ne kadar gelirse medeniyetçe de o kadar ilerleme olur. Medenîleşmek, makineleşmek, uranlaşmaktır.⁹⁷

Medeniyeti, “insanın insana karşı gösterdiği incelik, yumuşaklık, özen” olarak ele aldığımızda, Türklerdeki bu medeniyet algısı, Avrupa'nın 16. yüzyılda doğan ve 18. yüzyılın sonuna kadar toplumsal gelişmelere bağlı olarak dönüşüm geçiren medeniyet kavramına yakın bir medeniyet anlayışıdır. Türk düşünce dünyasına hâkim olan, “medeniyet sağlık, kolaylık, rahatlık” ve “insan gücü yerine tabiat kuvvetlerini koymak demektir”, medeniyet algılarını incelediğimizde, medeniyetin maddi boyutunun ele alınıp, manevi boyutuna yer verilmeyen anlayışlarla karşı karşıya kalıyoruz. Avrupa'da 19. yüzyılda hâkim olan, “medeniyet, yollar, limanlar ve rıhtımlardır” olarak tanımlanan medeniyet kavramlarına benzer düşünceler ortaya çıktığı anlaşılrsa da, Mauss gibi, medeniyeti “insanlığın kazanımlarının tamamı” olarak tanımlayan medeniyet anlayışında, aslında maddi ve manevi unsurların birbirinden ayrılmadığı görülmektedir.⁹⁸

5. SONUÇ

Medeniyet kavramının zaman içerisinde yaşadığı evrimini göstermeye çalıştığımız bu çalışmada açıkça görülmektedir ki, medeniyet kavramına yönelik yapılacak olan çalışmalarda, zaman ve toplumsal koşullar özenle mercek altına alınmalıdır. Kavramları merkezine alan çalışmalarda, kavramın hangi dönemde ve hangi toplumsal koşullar içerisinde kullanıldığının tespit edilmesi, yapılacak olan araştırmaların alt yapısını daha bir sağlam hale getirecektir.

Batı'da kullanılan medeniyet kavramı, Antik döneme kadar izleri takip edilse de, asıl etkisini 15. yüzyıldan itibaren hissettirmektedir. 17. yüzyıldan itibaren aynı dili konuşan sosyal grupların toplumsal dönüşümlerini simgeleyen bir sembol olarak karşımıza çıkar. 17. yüzyılda yüzyıl da, hem bireysel, hem toplumsal davranışı kapsayan medeniyet kavramı evrimleşirken, beraberinde toplumsal örgüt anlayışını da geliştirmiştir.

18. yüzyıl ve öncesinde medeniyet kavramlarına yerine kullanılan *curtoise*, *civilite* ve *civilisation* kavramları, Batı'da toplumsal gelişimin farklı dönemlerini yansıtan kavramlardır. Bu süreçte, özellikle Fransa'da her ne kadar toplum içerisindeki sınıf ayrımını ortaya koyan

⁹⁷ Baltacıoğlu, s. 11-12.

⁹⁸ Braudel, s. 33.

bir araç olarak görülse de, 18. yüzyılda daha çok medeni ve ilkel toplumlarını birbirinden ayırmak için barbarlık kavramının karşısında kullanılan bir kavram olduğunu görüyoruz.

19. yüzyılda medeniyet ve kültür kavramlarının yolları kesişerek birbirlerinin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Artık medeniyet kavramı insanlığın bütün kazanımlarını ele alan, hem düşünsel alanda, hem sanatsal alanda, hem de bilimsel ve teknolojik alandaki gelişmeleri kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı'nın da medeniyet kavramıyla tanışması, ağırlıklı olarak 19. yüzyıla denk gelmektedir. Başta sözlüklerde kendine yer edinen medeniyet kavramı, farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. 1840 yıllardan itibaren Osmanlıların savaş meydanlarından mağlup ayılmaya başlamasıyla birlikte, medeniyet kavramı yalnızca sözlüklerde yer alan bir kavram değil, aynı zamanda düşünürlerin ve paşaların istişarelerinde yer bulan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk düşünce dünyasında irdelenmeye başlayan medeniyet kavramını incelediğimizde, kavramın modernleşme hareketleriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- BALTACIOĞLU İsmail Hakkı, **Batiya Doğru**, 3. Basım, Sebat Basımevi, İstanbul 1945.
- BAYKARA Tuncer, **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.
- BRAUDEL Fernand, **Uygurlukların Grameri**, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, 4. Basım, İmge Kitabevi, Ankara 2014.
- EAGLETON Terry, **Was ist Kultur?**, Çev.: Holger Fliessbach, CH Beck Verlag, München 2001.
- ELIAS Norbert, **Über den Prozess der Zivilisation: Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen**, 6. Basım, Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Ulm 1978.
- ELIAS Norbert, **Uygurluk Süreci: Sosyo-Oluşumsal ve Psiko-Oluşumsal İncelemeler**, Çev.: Ender Ateşman, 7. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- ELIAS Norbert, **Uygurluk Süreci: Toplumun Değişimleri – Bir Uygurlaşma Teorisi İçin Taslak**, Çev.:Erol Özbek, 5. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- FICHTER Joseph, **Sosyoloji Nedir**, Çev.: Nilgün Çelebi, Anı Yayıncılık, Ankara 2009.
- GÜLER Ruhi, **Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Medeniyet Anlayışının Evrimi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.
- HUNTINGTON Samuel P., **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, Çev.: Mehmet Turhan ve Y.Z. Cem Soydemir, 5. Basım, Okuyan Us Yayın, İstanbul 2006.
- KARADAĞ Ayşe Banu, **Çevirinin tanıklığında 'medeniyet'in dönüşümü**, Diye Yayınları, İstanbul 2008.

- LÜDDEMANN Stefan, **Kultur: Eine Einführung**, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2010.
- ÖZAKPINAR Yılmaz, **Kültür ve Medeniyet Üzerine Denemeler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.
- ÖZAKPINAR Yılmaz, **Bir Medeniyet Teorisi**, 3. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- SCHAEBLER, Birgit, “Civilizing others: global modernity and the local boundaries (French/German, Ottoman, and Arab) of Savagery”, (Ed. Birgit Schaebler ve Leif Stenberg), **Globalization and the Muslim world: culture, religion, and modernity**, Syracuse University Press, Syracuse 2004, s. 3-29.
- ŞİMŞEK Fatih, **Kültür Aktarımı Kuramının Eleştirisi: Türkiye'nin Medenileşme Sürecinde Çevirinin Rolü**, Sakarya Yayıncılık, Sakarya 2017.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, **Millet ve Tarih Şuuru**, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- WILLIAMS Raymond, **Keywords – A Vocabulary of Culture and Society**, Oxford University Press, New York 1983.